

شناسایی برخی گونه‌های گیاهان داروئی شهرستان زابل (استان سیستان و بلوچستان) و کاربرد آنها در طب سنتی

علیرضا گنجعلی^{الف*}، عباس خاک‌سفیدی^ب

الف کارشناس ارشد مربتعه داری، گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده آب و خاک، دانشگاه زابل

ب کارشناس ارشد آبخیزداری، عضو هیئت علمی گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده آب و خاک، دانشگاه زابل

چکیده

سابقه و هدف: گیاهان دارویی از ارزش و اهمیت خاصی در تأمین بهداشت و سلامتی جوامع هم به لحاظ درمان و هم پیشگیری از بیماری‌ها برخوردار هستند. قوم گیاه‌شناسی بازیابی سنت‌هایی است که به صورت غیرمکتوب و در خطر نابودی هستند. پژوهش اتنوبوتانی راهنمای ارزشمندی برای شناسایی گیاهان داروئی و داروهای گیاهی جدید است. هدف از انجام این پژوهش، شناسایی و بررسی اتنوبوتانی برخی از گیاهان دارویی شهرستان زابل است که به طور گسترده به وسیله مردم محلی در درمان و پیشگیری بیماری‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند.

مواد و روش‌ها: این تحقیق براساس پیمایش صحرایی، باورها و اطلاعات مردمان بومی منطقه، پژوهش و مطالعات اسنادی صورت گرفت، گونه‌های گیاهی از مناطق مختلف به استناد معرفی افراد بومی، به خصوص روستائیان مسن جمع‌آوری شد و پس از شناسایی به صورت هرباریومی خشک شد.

یافته‌ها: در این تحقیق ۲۵ گونه از گیاهان داروئی شناسایی که در ۱۹ خانواده قرار گرفت. تعدادی از گیاهان داروئی از قبیل هندوانه ابوجهل، رازیانه، اوکالیپتوس، زنیان و خرفه توسط افراد زیادی شناخته شده و به خواص درمانی آنها اشاره شد. بیشتر گیاهان شناسایی شده در طب سنتی منطقه به عنوان مدر، مقوی معده، التیام‌دهنده زخم‌ها استفاده می‌شد.

نتیجه‌گیری: با توجه به محدودبودن منابع داخلی با اعمال یک مدیریت حساب شده با توسعه طرح‌های اشتغال‌زایی برمبنای کاشت گیاهان داروئی سازگار با شرایط اکولوژیکی منطقه، نه تنها می‌توانیم بیشترین تولید و بهره‌وری را داشته باشیم، بلکه می‌توان از این منابع گران‌بها و با ارزش حفاظت کرد.

تاریخ دریافت: مرداد ۹۲

تاریخ پذیرش: آبان ۹۲

کلید واژه‌ها: پیمایش صحرایی، درمان، قوم گیاه‌شناسی، هرباریوم.

مقدمه:

است(۲). کشور ایران از لحاظ آب و هوایی، موقعیت جغرافیایی و تنوع گیاهی فراوان و زمینه رشد گیاهان دارویی، یکی از بهترین مناطق جهان به منظور تولید گیاهان دارویی محسوب می‌شود(۳)، اما به علت دشواری دسترسی به نقاط کوهستانی و کویری آن، هنوز انواع رویش‌ها و وضع انتشار گیاهان در

گیاهان داروئی همواره در طول تاریخ نقش بسیار مهمی در بهداشت و سلامت انسان ایفا کرده است و امروزه نیز اهمیت و ضرورت و ارزشمندی آن بیش از پیش شناخته شده است(۱)، به همین دلیل توجه مراکز تحقیقاتی و علمی قرار گرفته

آمده است متفاوت است. در خصوص پوشش گیاهی و مطالعات اتنوبوتانی مناطق مختلف کشور گزارش‌های مختلفی در منابع وجود دارد که از جمله می‌توان به بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی منطقه سیرجان استان کرمان^(۶)، بررسی اتنوبوتانی گیاهان داروئی سیستان^(۷)، گیاهان دارویی استان هرمزگان^(۸)، گونه‌های گیاهی دارویی از زیر حوزه کله اسدآباد^(۹)، بررسی پراکنش و اکولوژی ۳۶ گونه گیاهی انسان‌دار در استان مازندران^(۱۰)، گیاهان دارویی استان خوزستان^(۱۱)، جمع‌آوری و شناسایی گیاهان دارویی استان یزد^(۱۲)، گیاهان دارویی استان فارس^(۱۳) و جمع‌آوری و شناسایی گیاهان دارویی استان قزوین^(۱۴) اشاره کرد.

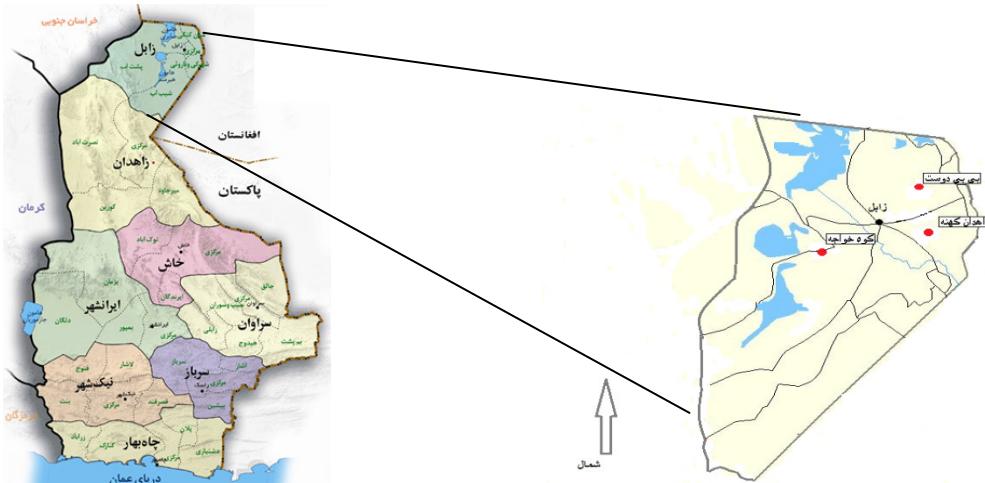
هدف از انجام این تحقیق دو نکته مهم است:

۱. بررسی دانش بومی مردم سیستان در خصوص استفاده از گیاهان دارویی
۲. تعیین گونه‌های مختلف این گیاهان در منطقه سیستان.

مواد و روش‌ها:

منطقه سیستان با مساحت ۱۵۱۹۷ کیلومتر مربع در محدوده جغرافیایی بین ۶۰ درجه و ۱۵ دقیقه تا ۶۱ درجه و ۵۰ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۰ درجه و ۵ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۲۸ دقیقه عرض جغرافیایی واقع شده است. آب و هوای منطقه براساس طبقه‌بندی کوپن جزء اقلیم‌های خشک و بسیار گرم با تابستان‌های گرم و خشک است. براساس طبقه‌بندی آمرژه نیز این منطقه جزء مناطق گرم و خشک طبقه‌بندی می‌شود. حدود ۱۰ تا ۱۵ درصد مساحت منطقه را اراضی کشاورزی و مابقی مربوط به اراضی و مراتع اطراف دریاچه هامون است. یکی از ویژگی‌های این منطقه وزش بادهای ۱۲۰ روزه است که از اوایل خرداد ماه آغاز و تا پایان شهریور ماه ادامه دارد و سرعت وزش آن گاهی به ۸۵ کیلومتر بر ساعت نیز می‌رسد^(۱۵).

بسیاری از نقاط مختلف آن ناشناخته مانده است. از آنجائی که طب سنتی ایران بر پایه استفاده از گیاهان داروئی استوار است^(۴) و با توجه به فرهنگ و دانش غنی استفاده از گیاهان داروئی در مناطق مختلف ایران و اینکه در هر منطقه روش‌های متفاوتی برای استفاده از گیاهان داروئی وجود دارد و گیاه‌شناسی سنتی روش‌های مفید و ارزشمندی را برای شناسائی گیاهان داروئی عرضه می‌دارد^(۲)، لذا توجه به این علم ضروری و مهم به نظر می‌رسد. با توجه به افزایش تقاضا برای گیاه‌درمانی و روی‌آوردن انسان به استفاده از گیاهان داروئی به جای داروهای شیمیایی ضرورت تحقیق درمورد شناسائی گیاهان داروئی مناطق مختلف کشور و نحوه استفاده آن توسط ساکنان محلی مناطق مختلف احساس می‌شود. پژوهش اتنوبوتانی یا قوم گیاه‌شناسی عبارت است از مستندسازی اطلاعات غیرمکتوب سنتی به‌منظور بهره‌برداری منطقی از منابع و حفاظت مؤثر از تنوع زیستی و اطلاعات فرهنگی است. با توجه به تنوع پوشش گیاهی ایران و نیز منابع علمی و سنتی متعددی که در زمینه پژوهشکی سنتی از دیرباز به‌جا مانده است، این مطالعات می‌تواند راهکارها و دستاوردهای ارزشمندی را برای یافتن گیاهان داروئی جدید و داروهای گیاهی ارائه کند^(۵). گرایش مردم به درمان‌های طبیعی و همچنین سازگاری فرهنگی آن، باعث استفاده وسیع گیاهان داروئی در مناطق مختلف ایران شده است و با توجه به اینکه افراد سالخورده روستاهای اطراعاتی مفیدی درباره گیاهان داروئی هستند و با مرگ این افراد، دانش بومی و سنتی آنها نیز به سرعت نابود می‌شود، به‌نظر می‌رسد که ثبت و محفوظ نگاهداشتن این اطلاعات راه و روش ارزشمندی برای حفظ و ثبت دانش قومی بومی نواحی مختلف ایران باشد. نکته مفید و ارزشمندی که می‌تواند از تحقیقات اتنوبوتانی حاصل شود، شناسائی گیاهان داروئی مختلفی است که تعدادی از آنها تابه‌حال معروف نشده‌اند و در مواردی خاص نیز استفاده‌های بومی آنها با اثراتی که درمورد نمونه‌های مشابه که در منابع

شکل ۱: موقعیت جغرافیایی منطقه (سیستان)

منطقه به استناد معرفی مصاحبه‌شونده‌گان و نیز به صورت تعیین فلور گیاهی صورت گرفت و در مواردی که گیاهان مورد استفاده‌ی بومیان با نمونه‌های جمع‌آوری شده، مطابقت نداشت، برای جمع‌آوری دقیق‌تر، از بومیان منطقه کمک گرفته شد. در نهایت نمونه‌های جمع‌آوری شده پس از تائید به روش تهیه هر باریوم، خشک شد(۲۳). برای هرگونه گیاهی شناسائی شده، نام علمی، نام محلی، اندام مورد استفاده، خاصیت درمانی رایج، روش تهیه و مصرف داروئی گیاهی تهیه شد.

یافته‌ها:

مشخصات مصاحبه‌شوندگان در این پژوهش در جدول شماره ۱ آمده است ۲۷ نفر در این تحقیق مورد مصاحبه قرار گرفتند که درصد بیشتری از آن (۶۱/۵۳ درصد) را مردان تشکیل دادند، همچنین محدوده سنی افراد مصاحبه‌شونده نیز بیشتر در محدوده‌های ۶۶-۷۵ (۳۷/۰۳ درصد) و ۵۶-۶۵ (۲۵/۹۲ درصد) سال قرار گرفت. اغلب افراد مصاحبه‌شونده نیز از افراد بی‌سواد (۵۱/۸۵ درصد) بودند. تعدادی از گیاهان داروئی در مصاحبه بیشتر افراد بومی منطقه به دفعات تکرار شد با این تفاوت که اسامی گیاهان مورد استفاده در پاسخ‌های آنها متفاوت بود و در مجموع در میان مصاحبه‌شوندگان اطلاعات و داشن افراد مسن و سالخورده روستایی درباره روش‌های استفاده گیاهان داروئی بیشتر بود.

این تحقیق براساس پیمایش صحراوی، باورها و اطلاعات مردمان بومی منطقه، پژوهش و مطالعات استنادی صورت گرفته است(۱۶،۱۷،۱۸).

در این پژوهش برای تهیه اطلاعاتی در زمینه گیاهان داروئی، ابتدا برای بررسی مقدماتی، نقشه‌های توپوگرافی منطقه مورد بررسی، در مقیاس ۱:۲۵۰۰۰۰ از آزمایشگاه کارتوگرافی گروه مرتع و آبخیزداری دانشگاه زابل تهیه و نوع پوشش گیاهی و تراکم آن در منطقه شناسایی شد. در مرحله بعد عملیات پیمایش صحراوی با توجه به آب و هوا و اقلیم منطقه و فصل رویشی گیاهان و تعیین محل رویش این گیاهان با استفاده از دستگاه موقعیت‌یاب (GPS) و نقشه‌های توپوگرافی با مقیاس ۱:۵۰۰۰۰ صورت گرفت. در نهایت، گیاهان جمع‌آوری شده برای شناسائی به هر باریوم گروه مرتع و آبخیزداری دانشگاه زابل منتقل شده و با استفاده از منابع معتبر مورد شناسائی و تأیید قرار گرفت(۲۰،۲۱،۲۲).

در این تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات از دانش و اطلاعات افراد بومی به خصوص روستائیان مسن که اطلاعاتی درمورد گیاهان داروئی منطقه داشتند و همچنین از فروشنده‌گان گیاهان داروئی، عطاری‌ها، کشاورزان و همچنین فروشنده‌گان دوره‌گرد منطقه با هدف شناسائی گونه‌های گیاهان داروئی مهم منطقه و نحوه کاربرد آنها توسط مردم بومی منطقه سیستان استفاده شد. جمع‌آوری گیاهان داروئی از بخش‌های مختلف

برای هر گونه به صورت جداگانه نام علمی، نام محلی، روش استفاده و اثرات داروئی فرم تهیه شد و خواص داروئی آنها در جدول ۲ تدوین شد.

نتایج و اطلاعات حاصل از این تحقیق بیانگر این مطلب بود که در مناطق مختلف سیستان گیاهان داروئی متنوعی وجود داشت که از این میان ۲۵ گونه بیشترین کاربرد را در بین مردم بومی و محلی از لحاظ درمانی دارا بود. در این تحقیق

جدول ۱: مشخصات و اطلاعات فردی افراد مصاحبه شده

متغیر	جنسيت	محدوده سنی										تحصیلات
		مرد	زن	۳۵-۴۵	۴۶-۵۵	۵۶-۶۵	۶۶-۷۵	۷۶-۸۵	بالای ۸۵	بی‌سود	دیپلم	
درصد فراوانی		۶۱/۵۳	۳۸/۴۶	۱۱/۱۱	۳/۷	۲۵/۹۲	۳۷/۰۳	۱۴/۸	۷/۰۴	۵۱/۵۵	۲۵/۹۲	۲۲/۲

جدول ۲: فهرست و مشخصات گیاهان دارویی منطقه سیستان

ردیف	نام علمی	نام علمی به فارسی	Family	نام تیره به فارسی	نام محلی	قسمت مورد استفاده	روش استفاده	اثرات داروئی
۱	<i>Alhagi persarum</i> Boiss. & Buhse.	خارشتر	Fabaceae	بقولات	ترمی خار	گل	ضماد، دم کرده	بهبود زخم، سنگ کلیه، بواسیر
۲	<i>Citrullus colocynthis</i> (L.) Schrad.	هندوانه ابوجهل	Cucurbitaceae	کدو	پیوه	قرص، ضماد	قرص، ضماد	مسهل، روماتیسم، درد مفاصل، مارگزیدگی
۳	<i>Eucalyptus camaldulensis</i> Dehnh	اوکالیپتوس	Myrtaceae	مورد	برگ	بخور، دم کرده	بخور، دم کرده	تبیر، ضد عفونی دستگاه تنفسی، سرماخوردگی
۴	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill	رازیانه	Apiaceae	چتریان	برگ، دانه	دم کرده	دم کرده	قاعده آور، مقوی اعصاب، کمک به هضم غذا
۵	<i>Malva sylvestris</i> L.	پنیرک	Malvaceae	ختمنی	گل، برگ	جوشانده، ضماد	جوشانده، ضماد	سرفه، گلو درد، ناراحتی‌های پوستی
۶	<i>Plantago lanceolata</i> L.	بارهنگ	Plantaginaceae	بارهنگ	برگ، دانه	دم کرده، ضماد	دم کرده، ضماد	سرماخوردگی، التیام و بهبود زخم
۷	<i>Portulaca oleracea</i> L.	خرفه	Portulaceae	خولفه	برگ	ضماد	ضماد	رفع تشنجی، رفع سوختگی
۸	<i>Prosopis fracta</i> (Banks& Soland.) J.F. Macbr.	کهورک (جغجه)	Mimosaceae	گل ابریشم	دانه	چنگک	ضماد	بهبود و التیام زخم
۹	<i>Trachyspermum</i> Link. (<i>L.copticum</i>)	زنیان	Apiaceae	آجعو	دانه، ریشه	جوشانده، دم کرده	جوشانده، دم کرده	بادشکن، ضد تهوع، چاق‌کننده
۱۰	<i>Tribulus terrestris</i>	خارخسک	Zygophyllaceae	اسپند	میوه، ریشه، برگ	خارخسک	جوشانده	مقوی، تبیر، اشتها آور
۱۱	<i>Cuminum cyminum</i> L.	زیره سبز	Apiaceae	چتریان	زیره	دانه	جوشانده، دم کرده	بیماری‌های کبد، یرقان
۱۲	<i>Capparis spinosa</i> L.	کور	Capparidaceae	کور	گل	ریشه، جوانه مولد	دم کرده	رفع کم خونی، امراض کبد
۱۳	<i>Medicago sativa</i> L.	یونجه	Fabaceae	اسپست	ساقه و برگ	ضماد، جوشانده	ضماد، جوشانده	نیرودهنده، التیام زخم

ردیف	نام علمی	نام علمی به فارسی	Family	نام تیره به فارسی	نام محلی	قسمت مورد استفاده	روش استفاده	اثرات داروئی
۱۴	Mentha longifolia L.	پونه	Lamiaceae	نعمان	پودنه	برگ	دم کرده، جویدن	اشتها آور، اسهال
۱۵	<i>Amaranthus retroflexus L</i>	تاج خروس	Amarantaceae	تاج خروس	برگ	دم کرده	دم کرده	زخم معده، اسهال
۱۶	<i>Avena sativa L</i>	جوی دوسرا	Poaceae	چمنیان	جو	گل	جوشانده، ضماد	مقوی اعصاب، ضد عفونی کننده
۱۷	<i>Brassica rapa L.</i>	شлагم	Brassicaceae	شب بو	شlagم	ريشه	خام و آب پز	بیماری های پوستی، رشد و نمو استخوانها
۱۸	<i>Cynodon dactylon</i>	بنجه مرغی	Poaceae	چمنیان	ريشه	دم کرده	دم کرده	بیماری های کبدی، مثانه، بیرقان
۱۹	<i>Nerium oleander L.</i>	خرزهره	Apocinaceae	خرزهره	خرزره	برگ	به صورت لوسيون	بیماری های پوستی
۲۰	<i>Plantago psyllium L.</i>	اسفرزه	Plantaginaceae	بارهنگ پاره	برگ، دانه	جوشانده، ضماد	رفع تشنگی، رفع سردرد، میگرنی،	رفع تشنگی، رفع سردرد، میگرنی،
۲۱	<i>Rubia tinctorum L.</i>	روناس	Rubiaceae	روناس	ريشه	جوشانده، دم کرده	آرام بخش، رفع درد دندان، مسکن	آرام بخش، رفع درد دندان، مسکن
۲۲	<i>Morus alba</i>	شاه توت	Moraceae	گزنه	تیت سیاه	میوه، برگ	خام، جوشانده، دم کرده	درمان بیوست، تب ببر
۲۳	<i>Lepidium sativum</i>	شاهی	Lamiaceae	نعمان	دسوزک	برگ، دانه	خام به عنوان سبزی، دم کرد	گرفتگی عضلانی، درد رماتیسمی
۲۴	<i>Zizyphus jujuba Mill.</i>	عناب	Rhamnaceae	عناب	عناب	میوه	جوشانده	درد مثانه، تصفیه خون،
۲۵	<i>Suaeda aegyptiaca (Hasselq.) Zohary</i>	سیاه شور	Chenopodiaceae	اسفناج	کاکلک	برگ	خام، بخارپز	رفع کم خونی، تصفیه کننده خون

بحث:

در این مطالعه بیشتر مصاحبه شوندگان را مردان با میانگین سنی ۶۶-۷۵ و اغلب بدون تحصیلات (بی سواد) تشکیل دادند. از جمله مطالعات کلیدی در این پژوهش بررسی خواص درمانی و موارد استفاده گیاه در منطقه جمع آوری به صورت محلی و سنتی (قوم گیاهشناسی) بود.

در ایران گرایش عمومی جامعه به استفاده از داروها و درمانهای گیاهی و به طور کلی فراورده‌های طبیعی، بهویژه در طی سال‌های اخیر در طب سنتی رو به افزایش بوده و مهم‌ترین علل آن، اثبات اثرات مخرب و جانبی داروهای شیمیایی و ایجاد آلودگی‌های زیست محیطی که کره زمین را تهدید می‌کند، است (۲۴). در این راستا ۲۵ گونه مهم شناسائی شد که ۳ گونه

مربوط به خانواده چتریان Apiaceae، ۲ گونه مربوط به خانواده نعناعیان Lamiaceae، ۲ گونه مربوط به خانواده بقولات Fabaceae، ۲ گونه مربوط به خانواده بارهنگ Plantaginaceae، ۲ گونه مربوط به خانواده چمنیان (گندم) Poaceae و بقیه گونه‌ها نیز از خانواده‌های مختلف هستند. از دیرباز تعداد زیادی از گیاهان دارویی در طب سنتی مردمان این منطقه مورد استفاده قرار می‌گیرد که در این گزارش تنها به بررسی اتنوبوتانی این گیاهان در بین بومیان سیستان پرداخته شد، تعدادی از گیاهان داروئی که در این بررسی جمع آوری شده بود و مورد استفاده در طب سنتی منطقه سیستان قرار می‌گرفت از قبیل هندوانه ابو جهل، رازیانه،

در پایان و به طور خلاصه، جمع‌بندی نهائی که از تحقیق حاضر در خصوص فرهنگ گیاه درمانی مردم بومی منطقه سیستان می‌توان ارائه کرد به این شرح است که افراد مسن و سالخورده اعتقاد بیشتری به استفاده از گیاهان در درمان امراض داشتند و به گفته آنها هیچ گیاهی بی‌صرف نیست، ولی افراد جوان اطلاعات چندانی در خصوص گیاهان داروئی و خواص آنها نداشتند.

نتیجه گیری:

استفاده از گیاهان دارویی جایگاه خاصی در فرهنگ ایران زمین دارد باورهای سنتی مردم مبنی بر سلامت استفاده از گیاهان دارویی و وجود خاستگاه‌های گسترده این منابع طبیعی، بستر مناسبی برای استفاده از گیاهان دارویی را در سیستم درمانی ایران فراهم کرده است(۲۷). با توجه به اهمیت استفاده سنتی مردم از گیاهان دارویی برای رفع امراض و ناراحتی‌های خویش، استفاده از این اطلاعات ارزشمند در این ارتباط لازم و ضروری تست(۲۸). به هر حال گونه‌های گیاهی منطقه سیستان دارای اهمیت و کاربردهای متنوعی در طب سنتی هستند که در صورت مدیریت و برنامه‌ریزی دقیق و با اتخاذ سیاست‌ها و راهکارهای مناسب و مبتنی بر یک شناخت واقع‌گرایانه از وضعیت موجود این منابع و کاربرد روش‌های علمی و صحیح در تمام ابعاد اعم از کاشت، داشت، برداشت و بهره‌برداری صنعتی و اقتصادی آن، چه از طبیعت و چه به صورت کشت مکانیزه، می‌توان به درکی واقعی و اصولی در خصوص نقش و بازدهی گیاهان دارویی در منطقه سیستان دست یافت. همچنین از سوی دیگر به دلیل استفاده بی‌رویه از گیاهان دارویی توسط افراد منطقه و همچنین خشکسالی‌های متداول سال‌های اخیر، انتظار می‌رود مسئولین محترم سازمان‌های زیریط در خصوص حفظ و جلوگیری از انقراض برخی از گونه‌های گیاهی این منطقه توجه بیشتری به خرج دهند.

اوکالیپتوس، زنیان و خرفه توسط افراد زیادی شناخته شده و به خواص درمانی آنها اشاره شد. از بین گیاهان شناسایی شده گیاهانی مانند اوکالیپتوس، عناب، هندوانه ابوجهل، رازیانه، زنیان، خارشتر، پنیرک، اسفرزه و بارهنگ از پیشینه مصرف سنتی بیشتری بخصوص در بین افراد سالخورده و مسن برخوردار بود. به طوری که به صورت محلی گونه‌های رازیانه را به عنوان قاعده‌آور، زیادکننده شیر و مقوی اعصاب، زنیان برای درمان نفخ، ترش‌کردن و حالت تهوع، اوکالیپتوس در درمان سرماخوردگی و بیماری‌های تنفسی، تب، بندآوردن خون، خارشتر برای درمان بواسیر، زردی و سنگ کلیه و مثانه، بارهنگ برای درمان بیماری‌های تنفسی و پوستی، پنیرک برای درمان سرفه، بیماری‌های پوستی، هندوانه ابوجهل برای روماتیسم، درد مفاصل، مار گزیدگی و اسفرزه به عنوان ملین و مسهل استفاده می‌کنند. در این پژوهش بیشترین شکل مصرف و تهیه داروها به صورت جوشانده و دمکرده بود (جدول ۲). در منابع علمی (۱۹، ۲۵، ۳۰) گزارشی مبنی بر داروئی بودن گیاه جغجغه وجود ندارد، ولی این گیاه در طب سنتی سیستانی به فراوانی برای درمان زخم‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. توجه به این نکته حائز اهمیت است که مصرف برخی گیاهان مانند جغجغه و پنجه مرغی که فقط نزد افراد مسن و سالخورده منطقه از نظر طب سنتی گذشته بسیار با اهمیت است، رو به فراموشی بود. همچنین با توجه به اینکه در مناطق مختلف برای استفاده از این گیاهان آداب و سنت متفاوتی وجود دارد(۲۶)، بنابراین گیاهانی که در هر منطقه مورد استفاده قرار می‌گیرند ممکن است روش‌های مصرف متفاوتی داشته باشند. برای مثال در این منطقه ممکن است از یک گیاه به صورت جوشانده استفاده شود، ولی در منطقه دیگر از همان گیاه برای بیماری دیگری به عنوان ضماد استفاده شود. به عنوان مثال کریمیان (۱۳۸۴) جغجغه را به عنوان گیاهان مرتعی معرفی کرده و هیچ اشاره‌ای به دارویی بودن آنها نکرده است، در حالی که این گیاهان در منطقه سیستان جزو گیاهان دارویی مهم تلقی می‌شوند. به طور کلی بیشترین استفاده دارویی از گیاهان در منطقه‌ی زابل، بنجار، زهک، جزینک و ادیمی بود و سایر مناطق از این گیاهان استفاده‌ی کمتری می‌کردند.

References:

1. Anyinam, C. Ecology and ethnomedicine: exploring links between current environmental crisis and indigenous medical practices. *Soc Sci Med*, 1995; 4: 321–329.
2. اهوازی، مریم، مظفریان، ولی الله: نژادتاری طاهر، مجتبی فراز، چرخیان محمد مهدی، خلیقی سیگارودی فرحناز، اجنی یوسف. کاربرد سنتی گیاهان دارویی بومی منطقه‌ی الموت قزوین، تیره‌های Rosaceae, Lamiaceae. *فصلنامه گیاهان دارویی*, ۱۳۸۶؛ ۲۴: صص: ۷۴-۸۴.
3. میرحیدر، حسین: معارف گیاهی کاربرد گیاهان در پیشگیری و درمان بیماری‌ها. ۱۳۷۳.
4. ناصری، محسن: آموزش مقدماتی طب سنتی ایران. تهران: انتشارات دانشگاه علوم پزشکی، ۱۳۸۴.
5. Pardo-de-Santayana M, Pieroni A, Puri RK. Ethnobotany in the New Europe: people, Health and Wild Plant Resources. New York, NY, Berghahn Books. 2010.
6. شریفی فر فربیا، کوهپایه عابد، متقی محمد مهدی، امیر خسروی آرزو، پور محسنی نسب الهام. بررسی انتوبوتانی دارویی شهرستان سیرجان استان کرمان. *فصلنامه داروهای گیاهی*, ۱۳۸۹؛ پیش شماره ۳: صص: ۱۹-۲۸.
7. ایرانمنش محبوبه، نجفی شهلا، یوسفی مهدی. بررسی انتوبوتانی گیاهان داروئی سیستان. *فصلنامه داروهای گیاهی*, ۱۳۸۹ دانشگاه آزاد شهرکرد، ۲: صص: ۶۱-۶۸.
8. سلطانی پور، محمدامین: گیاهان دارویی استان هرمزگان. *تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران*, ۱۳۸۱؛ ۸: صص: ۶۳-۹۰.
9. کلوندی رمضان عطري، مرتضي، صفي خاني کیوان. گونه‌های گیاهی دارویی از زیر حوزه کله اسدآباد. *تحقیقات گیاهان دارویی معطر و ایران*, ۱۳۷۸؛ ۸: صص: ۶۳-۹۰.
10. قلیچ نیا، حسین: بررسی پراکنش و اکولوژی ۳۶ گونه گیاهی انسان‌دار در استان مازندران. *تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران*, ۱۳۸۱؛ ۱۳: صص: ۱۰۵-۱۳۸.
11. هویزه، حمید؛ دیناروند، مهری؛ صالحی، حسین: گیاهان دارویی استان خوزستان. *تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران*, ۱۳۸۱؛ ۱۴: صص: ۵۵-۷۲.
12. زارع زاده، عباس؛ باباخانلو، پرویز؛ باغستانی، ناصر؛ شمس‌زاده، مهدی: جمع آوری و شناسایی گیاهان دارویی استان بزد. *تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران*: ۱۳۸۱؛ ۱۴: صص: ۷۳-۱۳۵.
13. جاویدتاش، ایرج: گیاهان دارویی استان فارس. *تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران*: ۱۳۸۰؛ ۱۱: صص: ۱۰۳-۱۴۸.
14. اکبری نیا، احمد؛ باباخانلو، پرویز: جمع آوری و شناسایی گیاهان دارویی استان قزوین. *تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران*: ۱۳۸۱؛ ۱۶: صص: ۱-۴۱.
15. اسلامیلندزاد، مرتضی: پنهان‌بندی اقلیمی استان سیستان و بلوچستان با سیستم اطلاعات جغرافیایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد اقایم شناسی، دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۴.
16. Hanazaki N, Souza, V.C. and Rodrigues, R. Ethnobotany of rural people from the boundaries of Carlos Botelho State Park, Sao Paulo State, Brazil. *Acta Bot. Bras*, 2006; 20 (4): 899-909.
17. Anand, R.K. and Shrivastava S. Biodiversity and ethnobotanical study of the himalayan terai of champaran, India. *Int. J. For. Usuf. Mngt*, 2004; 5(1&2): 25-34.
18. Betti, J.L. An Ethnobotanical study of Medicinal plants among the Bakary gmes in the Dja biosphere reserve, Cameroon. *AfricanStudyMonographs*, 2004; 25 (1): 1-27.
19. زرگری، علی: گیاهان دارویی. انتشارات دانشگاه تهران: ۱۳۷۰-۱۳۷۲.

20. Emami, A. Painted dictionary of medicinal plants. Research Center of Materia Medica, Shahid Beheshti University of Medical Sciences. 2003; No. 14, pp: 266, 168. Tehran, Iran

21. Valnet, J. Phytotherapy treatment the diseases with plants. Translated by Ahmad Emami & Mohamad RezaShams Ardekani, Nasim Nekowie Naini. Rahe-Kamal. 2002; Vol I. pp. 272, 307, 308, 250. Vol II. pp. 11, 12, 250, 852.

22. Ray, A.B., Sarma, B. K. and Singh, U.P. Medicinal properties of plants. Antifungal, antibacterial and antiviral activities. International Book Distributing co. 2004; pp. 545.

۲۳. مظفریان، ولی الله. فرهنگ نامهای گیاهان ایران. نشر فرهنگ معاصر: تهران، ۶۷۱ صفحه، ۱۳۷۵.

۴۲. ضیائی، سید علی؛ عسکرپور، بیتا؛ شبستری، آیدا: احتیاط مصرف و تداخلات دارویی گیاهان دارویی بر اساس شواهد و مستندات. انتشارات نیمورزاده، تهران، مقدمه، ۱۳۸۴.

۴۵. جعفرنیا، سasan، خسروشاهی، سارا؛ قاسمی، میترا: راهنمای جامع و مصور خواص و کاربرد گیاهان دارویی. انتشارات سخنگستر: ۱۳۸۵ صفحه، ۴۹۹.

۶۲. عباسی، شبنم؛ افشارزاده، سعید؛ مهاجری عبدالرضا: معرفی گونه‌های گیاهی با خواص دارویی در منطقه نظری کاشان. فصلنامه داروهای گیاهی: شماره ۳: ۱۳۹۱، صص: ۱۵۷-۱۴۶.

۲۷. دولتخواهی، مهدی؛ قربانی نهوجی، مجید؛ مهرآفرین، علی؛ امینی نژاد، غلامرضا؛ دولتخواهی، علی؛ انتوبوتانیکی گیاهان دارویی شهرستان آذربون: شناسایی، پراکنش و مصارف سنتی. فصلنامه گیاهان دارویی: ۱۳۹۱، سال یازدهم، شماره چهل و دوم، صص: ۱۷۸-۱۶۳.

۲۸. سجادی سید ابراهیم، بتولی حسین، قنبری علی. جمع‌آوری و بررسی مصارف سنتی منتخبی از گیاهان شهرستان کاشان. مجله طب سنتی اسلام و ایران: ۱۳۹۰؛ سال دوم، شماره یکم: صص: ۳۶-۲۹.